

34. Vö. Muci Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején, *Történelmi Szemle*, 1984/1–2, 192.
35. Serény Aladár: „Bizalmas”. A háborus cenzura hódérmunkája, Budapest: Titánia Könyvkiadó-vállalat, 1919, 4.
36. Balassa Zoltán: A cenzúra története Csehszlovákiában 1918–1922. A magyar sajtószabadság lehetőségei, in *A batáron túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*, szerk. Apró István – Paál Vince, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2014, 11.
37. Gerő, 2015, i. m., 118.
38. „Jogi alapját az 1912-es LXIII. tc. képezte, amely tárgya szerint a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szól. Ez annyit jelentett, hogy a hadiállapot beálltával felkészültek a sajtó cenzúrázására, ami egyébként a háború kitörésével be is következett. De a nyár még a sajtószabadságról szölt.” – Gerő, 2015, i. m., 119.
39. Serény, 1919, i. m., 6.
40. Balázs, 1982, i. m., 15.
41. Csáth, 2005, i. m., 75.
42. Lenkey Gusztáv: Bizalmas, in *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája*, szerk. Gellért Oszkár, Budapest: Légrády Testvérek, 1918, 77.
43. Serény, 1919, i. m., 5.
44. Lenkey, 1918, i. m., 81.
45. „A cenzúra azonban azt [ti. az ablakokat] se tűrte meg és 1914. november elején a következő tilalmat adta ki az »ablakok« ellen: (Bizalmas értesítés.) A tisztelt szerkesztőségek felkéretnek, hogy ugynevezett »ablakot« lapjukban ne hagyjanak. A sajtóbizottság a legnagyobb gondot fordítja arra, hogy a szerkesztőségek kéziratukat olyan időben kapják vissza, hogy a kihagyott közleményt könnyen azután mással pótolhatják. Különösen áll ez a reggel megjelenő hirlapokra, amelyeknek bőségesen van idejük arra, hogy nem közölhető közleményeiket pótolják. Az ugynevezett »ablakok« a közönség körében riasztó hatást idéznek elő, annál is inkább, mert a tilalmazott közlemények tartalma a legtöbb esetben nem is riasztó és azoknak mellőzése csak a hadviselés szempontjából válik kívánatosná.
- A kis ravasz úgy tesz, mintha a közönséget akarná megővni a riadalomtól s a hadviselés szempontjából mondja kívánatosnak átkos munkáját.” – Serény, 1919, i. m., 9–10.
46. Molnár, 2015, i. m., 473.
47. Serény, 1919, i. m., 63.
48. [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Az allegóriák kora, *Pesti Napló*, 1918. máj. 26., 1–2. A cikk szerzőségének bizonyítását – más cikkekkel egyetemben – külön tanulmányban végzem el.
49. [Kosztolányi]. [Dezső].: Őszintén szólva. Allegória, *Pesti Napló*, 1918. szept. 22., 9.

FERDINANDY GYÖRGY

Lábjegyzetek

XII.

(a BAH-csomóponton...)

Trópusi asszonyom aznap későn ért haza. Nem nyugtalankodtam, tudtam, hogy ilyenkor, hétvégén végigjárja a bevásárlóközpontokat. Már megvacsoráztam és végighallgattam a híreket, amikor lihegve, kipirultan beállított.

– Képzeld, mi történt! – mesélte.

A BAH-csomóponton leste a nyolcast, a Gazdagréti járatot, amikor nagy, fehér busz kanyarodott a megálló elé. Mindenki kiszállt – magyarázta –, ez volt a furcsa

a dologban. Csupa bajszos, borostás alak. Feleségem nem tudja megkülönböztetni egymástól a pályaudvarokra vagy a villanegyedbe igyekvő népeket.

– *Homelessek?* – kérdeztem.

– Meglehet.

– Egyedül álldogáltam ott – folytatta –, és egyszer csak megállt mellettem egy nagydarab asszony.

– Maradjon csendben! – mondta.

Édeskémnek szólított. Szóval, hogy ilyenkor itt ácsorogni veszélyes dolog.

Rágyújtott, megkínált engem is.

– Itt, a megállóban – tiltakoztam – nem szabad.

Nevetett, és azt felelte: csakhogy én cigány vagyok!

Traccsolni ők is szeretnek, a trópusiak.

– Nem mindegy? – kérdezte feleségem. Cigányok, hajléktalanok? Mind magyarok!

– Te biztos külföldi vagy! – csodálkozott rá a másik.

És mellette maradt, amíg csak el nem széledtek a szakállasok. Nem, nem haragudott meg. Utánam integetett, amikor elindult a buszom.

– Megvan a tárcád? – kérdezte sógornóm, aki eddig hallgatott.

Szerinte múzeumlátogatásról hozták a hajléktalanokat.

– Múzeumlátogatásról!

Hát ezen ugye nevetni kellett. De a furcsa találkozás bűvöletének ezzel vége szakadt. A BAH-csomópontnál így barátkoznak külföldiek és cigányasszonyok.

(idegennyelvű magyar irodalom...)

Az 1980-as évek elején úgy tűnt, a trópuson fejezem be földi pályafutásomat. Franciaországban nem sikerült megvetnem a lábam, és a magyar hatóságok sem hosszabbították meg kéthetes tartózkodási engedélyemet. Ekkor, a tétovázás légkörében, születtek olyan írásaim, mint a *Furcsa, idegen szerelem*, ami tucatsyi magyar, francia és spanyol fórumon jelent meg alig másfél év leforgása alatt.

A trópusi történetet magyarul írtam (azokban az években már visszatértem a magyar nyelvű íráshoz) és magam fordítottam franciára. Immár hosszú évek óta franciául, spanyolul éltem, úgy éreztem, hogy természetes, ha magyar szövegeimet ezeken a nyelveken „újraírom”.

Máskor – erre is van példa – magyarra fordítottam francia szövegeimet. Nem lesz talán hiábavaló, ha mint gyakorlott „önfordító”, leírom néhány tapasztalatomat.

Kezdve azzal, hogy az önfordítás csak a nyelvváltás egyik lehetséges fokozata. Vannak aztán a született kétnyelvűek, akik írói nyelvet is szabadon választanak. Termékeny tudathasadás? Mások egyenesen – in medias res – belevágnak az idegen nyelvű írásba. Nem önfordítanak.

Az idegen nyelvre való áttérés valamennyi fokozatára érvényes azonban, hogy a nyelvet váltónak a nyelvvel együtt gondolkodásmódot is szükséges váltania. Viszi magával a múltját: a tudását, az emlékeit, mindazt, amit csak az anyanyelven át magába szívott. Meg tud-e (meg akar-e) szabadulni tőle? Vagy az új, az idegen nyelven is az őt egykor útnak indító világ lantosa marad?

Nem olyan badarság tehát idegen nyelvű magyar írókról beszélünk. Régi irodalmunkban van is erre precedens. A visszamagyarosodásra pedig jó példa a Peruból megtérő Segismundo (Zsigmond) Remenyik.

(hős fiúk...)

Annakidején, a múlt század hatvanas éveiben Kovács Imre, a parasztpárti politikus, az emigráns sajtóban hős fiúknak titulálta az ötvenhatos fiatalokat, akik Budapest utcái után Vietnam dzsungelében harcoltak, idézem: „ugyanazokért az ideálokért”. A gyarmatosítók oldalán, egy gyarmati háborúban.

Kovács Imréről nemrég könyv jelent meg, bemutatottuk, ünnepélyesen. Most pedig, az idei könyvfesztiválon egy másik ilyen hős fiú is megjelent. Egy ötvenhatos, aki nem az amerikaiak zsoldosa, csak a briteké, és nem Vietnam dzsungelébe, csak egy kis dél-amerikai ország archívumába delegálta őt a Birodalom.

Amikor 1966-ban Guyana kivívja függetlenségét, a gyarmatosítók helytartói (a szóban forgó ifjú ember saját elmondása szerint a vécé ablakán kimászva) elmenekülnek. Remélhetőleg miután elvégezték a dolgukat.

Folytathatnám „ugyanazokért az ideálokért” harcoló bolíviai zsoldosainkkal, de maradjunk most csak könyvtárosunknál, aki idepottyant, amikor kiesett a vécéablakon.

Most őt ünnepeljük. Még angol nyelvű brosúráját is megvásároljuk. Végeredményben nálunk is angol a vécé.

Mi, magyarok szeretjük a hősöket.

(a Robertsau allé...)

Nem emlékszem, hol olvastam: csak az hal meg, aki élt. Első ránézésre közhely. Evidencia. Ki ne tudná, hogy csak élőből lehet halott. Halhatatlan pedig az, akit ideig-óráig megőriz az emlékezet.

Mindig igyekeztem ilyen pontos definíciókkal körülbástyázni magam. Így éltem az életemet. Mostanában azonban ez az állványzat inog.

Végigjáróm régi, francia életem színhelyeit. Itt, ebben a vörös téglépületben például másfél évig éltem. Ebert doktor felesége fogadott be, a fia, Claude még egy kerékpárral is megajándékozott. A doktort magát kétszer, ha láttam. Az ő régi rendelője lett a lakásunk, szemmel láthatóan nem tetszett neki a dolog.

Nekünk ez volt az első otthonunk. Itt kezdtünk – mint mondják – új életet. Én hűsz, a feleségem tizennyolc évesen.

Ezt a vörös villát most is megmutattam, amikor – ötven év után – a helyi televízió körbevitt a városon. Nevettünk, hogy menekült létemre ilyen előkelő negyedben volt a lakhelyem.

És már mentünk is tovább. Hátra volt még a menza, az egyetem. Csak este, a szállodában jutott eszembe, hogy ott, abban a házban kis híján született egy fiam.

Mindezt már megírtam, akkor, ötven éve. Azt, hogy szegények voltunk. És hogy az a felcser még csak rá sem eresztette a magzatra a vizet.

Most is hallom a hangját. Úszik a Rajna barna vizében. Szólít. Aki nem élhetett, nem hal meg sohasem.

Én pedig újra itt, a Robertsau allé 65 előtt. Nevetgélünk, összevissza fecsegek. Mindig éjjel, mindig hajnal előtt jut eszembe a fiam.

(sokan voltunk...)

A mai szellemi zűrzavarban talán nem lenne hiábavaló időről-időre régi íróinkat idézni. Újraolvasni egy-egy olyan remekművet, mint Déry Tibor *Szerelmét*, vagy Gerelyes Endre *Kilenc percét*. Gyönyörködni bennük, de tanulni is. Hogy valahogyan el ne felejtjük realista prózánk nagyszerű teljesítményeit.

Itt van például Sánta Ferenc első novellája. Az 1954-es *Sokan voltunk* arról szól, hogy egy éhező család idős tagja a falu fölötti bűdös barlangba készül, hogy halálával könnyítsen az életben maradók terheire.

Sánta írói pályafutása csúcspontját a *Húsz óra* jelentette. Ebből a riportból Fábry Zoltán nagysikerű filmet forgatott. Mint az író valamennyi műve, ez is ítélet az embertelen világról, amelyben élnie adatott.

A *Sokan voltunk* ma sem veszít erejéből. Tanulhatunk belőle, mai betűvetők. Hogy mit? Például szigorú szerkesztést. Tömörséget. Azt, hogy nem kell mindig mindent megmagyarázni. A rövid, kemény párbeszéd művészetét. Az elbeszélő ebben a történetben nem érti, hogy mi folyik körülötte, és ez nem zavart, hanem feszültséget teremt.

Hogy mi más még? Kegyetlen igazmondást. Azt, hogy az esetek mellett kiállni erkölcsi kötelesség. Talán még azt is, hogy az első, a legfőbb parancs ma is a tevékeny, önfeláldozó szeretet.

A *Sokan voltunk* – Móricz Zsigmond *Hét krajcárja* mellett – a magyar realista próza alapszövege.

(két mondat a szabadságról...)

Augusztus 20. Nagytakarítás. Ablakmosás közben Daniela, a csángó lányka tátott szájjal lesi a történeteimet.

Valamikor a negyvenes évek elején apám behívott a kertbe két munkanélkülit, akik – ha jól emlékszem – hintaállványt ácsoltak nekünk. Ez augusztus 20-án történt, első szent királyunk ünnepén. Hamarosan meg is állt két csendőr a kapuban. A munkát leállították, apát megbüntették, amiért ünnepnapon dolgoztat.

Vagy ez a másik. A minap bementem volna az angol követségre, ahová diákoromban jártam, még az ötvenes évek elején. Akkoriban esténként, az angolok levetítették a BBC híryanagát, és mindig akadt félszáz ember, aki kíváncsi volt, hogy mi történik a nagyvilágban, a vasfüggöny túloldalán.

Bementem volna most is, de most megragadott két egyenruhás. Arról, hogy bejussak, szó sem lehetett.

Folytassam? Nemrég meghívtak egy írótáborba, hogy a rendszerváltás irodalmáról tartsak előadást. Hárman vagyunk, és összesen két óránk van, ám az előttem szóló pontosan egy óra negyven percre beszél. Az illető miniszterelnöki főtá-

nácsadó, senki se meri félbeszakítani. Nagyobb baj, hogy tulajdonképpeni tárgyunk, az irodalom, szóba se kerül. Az előadó politizál, ideologizál, keményen, következetesen.

– Negyven évig tanítottam! – közlöm, amikor rám kerül a sor. Az a tapasztalatom, hogy másfél óra után szünetet illik tartani.

– Nem lehet! – intenek le a rendezők. Így is csak tíz, maximum húsz percem maradt.

Azt kellene mondanom, hogy köszönöm szépen, de ilyen körülmények között nem tudom megtartani az előadásomat. De hát az ilyen replikákra nincsen felkészülve a vadnyugatról érkező előadó. Meg aztán mérges is vagyok: régen nem így szokták a szót belém fojtani. Valamit kiabálok. Azután sietek ki, az irodába, és – mielőtt azt is csökkentenék – felveszem a honoráriumomat.

Nagytakarítás. Daniela mossa az ablakot, nevet.

Nézem a televízió műsorát. A hét egyetlen napja se múlik el úgy, hogy ne szólna legalább egy műsor a szocializmus – az átkos – túlkapásairól. Hát igen. Most pedig ez szakadt a nyakunkba. Ez a vadnyugat.

(szárnyaló vagy szarnyaló...)

A szentgyónás férfitalálmány. Egy nő ritkán ismeri el, hogy melléfogott. Ideírom, nem tudom megállni. Mert az itt következőkben két férfi vallja be, hogy tévedett.

Elsőnek egy fiatalember, aki francia írószágról írt monográfiát. Kétszáz sűrű oldalt úgy, hogy menet közben még csak nem is konzultált velem. Izgalmas munka, csak hát tájékozatlan. Van benne valami mellékszöveg. Valami érthetetlen indulat.

Azt bizonygatja lépten-nyomon, hogy eredetileg nem franciául írtam meg párizsi könyveimet. Nyilván nem olvasta *Ébűnség* esszémet, amiben kinevetem francia írószágot. Ezután fölösleges az életemnek ezt az izgalmas korszakát valamiféle szemfényvesztésnek beállítani.

Hát igen, sikerem volt Galliában. Díjakat nyertem, a *Le Monde* közölte elbeszéléseimet. Soha nem kellett könyveim kiadásáért küzdenem. Ezért most, fél évszázad után, szégyenkezni kellene?

Mindezt megírtam monográfusomnak, aki a kéziratát végül mégiscsak megküldte nekem. Ingerülten, én is, és ezért most, *post festa*, szégyeltem magam. Nem törődtem az íratlan szabállyal, hogy egy kritikára nem szokás válaszolni. Aki nem hiszi, járjon utána. Olvassa el az elmarasztalt műveket.

Ez eddig egy szokványos sztori. Érdekessé akkor válik, amikor a kritikus nem veszi fel a kesztyűt. Megköszöni észrevételeimet, és sajnálja, ha – mint írja – bosszúságot okozott nekem. Ígéri, hogy újra átolvassa kéziratát és kijavítja, amiben tévedett.

Így aztán elhárul minden akadály az együttműködés előtt. Ha minden igaz, készülhet francia írószágról egy monográfia. Végül is nem lesz sok javítanivalónk. Egy-egy írásjel, ékezet. De szárnyaló vagy szarnyaló mégsem egészen ugyanaz.